

Turystyka na obszarach Natura 2000

Stanisław Tworek i Grzegorz Cierlik

*Institut Ochrony Przyrody PAN, Al. Mickiewicza 33, 31-120 Kraków,
e-mail: tworek@iop.krakow.pl; cierlik@iop.krakow.pl*

Turystyka a przyroda

Turystyka – niezależnie od formy, w jakiej jest uprawiana – pozostaje w ścisłej relacji z przyrodą, będąc zależną od warunków naturalnych terenu, stosunków przyrodniczych (ekologicznych) oraz stopnia zachowania obiektów i zjawisk przyrodniczych, zarówno tych typowych dla regionu, jak i unikatowych. Zależności między turystyką i przyrodą mają dla obydwu podmiotów pozostających we wzajemnej relacji różne znaczenie. Turystyka jest zwykle silnie uzależniona od przyrody, natomiast znaczenie turystyki dla przyrody może być w najlepszym razie obojętne (Głowaciński 2001). Wyjątkiem może być przypadek, gdy dochody z turystyki w istotny sposób przyczyniają się do wprowadzania w życie na danym obszarze programów ochrony ginących i zagrożonych roślin i zwierząt, siedlisk i ekosystemów.

Czy ostoje przyrody chronione w ramach sieci Natura 2000 mogą być postrzegane jako obszary, wewnątrz których turystyka będzie się rozwijać? Czy też przeciwnie, koncepcja ochrony w ramach sieci, mówiąc generalnie, nie będzie turystyce sprzyjać? Spróbujmy najpierw prześledzić, czy na temat turystyki znajdziemy jakieś odniesienia w Dyrektywie Siedliskowej. Nie ma tam bezpośrednich wskazań co do kierunków rozwoju turystyki, jednak istnieją zapisy, pozwalające snuć przypuszczenia co do tego, w jaki sposób mogą się one kształtować i czego możemy oczekiwać. W artykule 2 (pkt. 3) znajdujemy stwierdzenie:

„Działania podejmowane zgodnie z niniejszą dyrektywą będą uwzględniać wymogi gospodarcze, społeczne i kulturalne oraz cechy regionalne i lokalne”, które wyraźnie nawiązuje do koncepcji rozwoju zrównoważonego. Wynika z niego, że w sieci Natura 2000 jest również miejsce dla prowadzonej w sposób przemyślany turystyki. Pozostaje „jedynie” ustalić, co pod tym pojęciem rozumiemy...

Prześledźmy najpierw, jak wygląda ruch turystyczny na obszarach chronionych w ramach KSOCh¹. Na przykładzie parków narodowych udowodniono, że o liczbie zwiedzających decydują walory turystyczne, przede wszystkim przyrodnicze i kulturowe, a w dalszej kolejności dostępność komunikacyjna, zagospodarowanie turystyczne i wreszcie również moda (Mielnicka 1991). Doświadczenia parków narodowych pokazują także, że utworzenie nowego parku łączyło się zwykle ze zwiększeniem liczby odwiedzających dany teren turystów (Partyka 2002). Jednak parki narodowe zajmują w Polsce zaledwie nieco ponad 1% powierzchni kraju. Tymczasem obszary proponowane do sieci Natura 2000 na obecnym etapie prac² stanowią blisko 18% powierzchni kraju. Walory przyrodnicze Polski, w zestawieniu z krajami Europy Zachodniej, upoważniają do twierdzenia, że najprawdopodobniej w przyszłości będziemy chronić w sieci co najmniej 20% powierzchni kraju. Jest to bardzo duży obszar, porównywany raczej z siecią parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu niż z obszarami o większym reżimie ochronnym, takimi jak parki narodowe czy rezerwaty przyrody.

Trudno wyobrazić sobie, aby na tak znacznej powierzchni kraju ograniczyć w istotnym stopniu funkcję turystyczną. W tym miejscu warto przywołać jedno z głównych założeń programu Natura 2000. W cytowanym już artykule 2 Dyrektywy Siedliskowej znajdujemy stwierdzenie (pkt. 2): „Działania podejmowane zgodnie z niniejszą dyrektywą będą zaprojektowane tak, aby zachować siedliska przyrodnicze oraz gatunki dzikiej fauny i flory będące przedmiotem zainteresowania Wspólnoty we właściwym stanie ochrony lub aby taki stan odtworzyć”. Utrzymanie siedlisk przyrodniczych i siedlisk gatunków będących podstawą wyznaczenia danego obszaru we właściwym stanie ochrony (o którym mowa we wcześniejszych rozdziałach książki) jest zatem celem ochrony na obszarach Natura 2000. Konsekwentnie, wszystko, co mogłoby naruszyć ten stan powinno być zabronione lub co najmniej ograniczone. Jeśli byłby to nadmierny, masowy ruch turystyczny, również on powinien podlegać pewnym ograniczeniom, tak aby przedmiot ochrony został zachowany, a stan jego ochrony nie uległ pogorszeniu.

¹ Krajowy System Obszarów Chronionych.

² Stan na 31 marca 2003 r.

Rozwój turystyki na obszarach Natura 2000

Koncepcja

W każdym przyrodniczym obiekcie chronionym, który jest w jakikolwiek sposób użytkowany przez człowieka, wcześniej czy później dochodzi do konfliktu pomiędzy ochroną przyrody a jego potrzebami (Jaroszewicz i Okołów 2002). Wydaje się jednak, że można wypracować taką koncepcję rozwoju turystyki na obszarach Natura 2000, która będzie godzić funkcję ochronną z rozwojem turystyki. Z pewnością nie będzie to łatwe, choćby ze względu na różnorodność obszarów, które mogą być w sieci chronione. Obok obszarów dużych, dla których w planie ochrony (zarządzania, zagospodarowania) można szczegółowo zapisać, gdzie będzie wolno wejść turyście i co będzie wolno mu robić, w sieci Natura 2000 znajdują się również obszary małe, których sposób ochrony będzie prawdopodobnie w niektórych przypadkach bardziej zbliżony do istniejącego w rezerwatach ścisłych niż do modelu znanego z parków krajobrazowych. Czy takie obszary zdolne będą przyciągnąć turystę, który ze względu na siedliska z załącznika I czy gatunki z załącznika II Dyrektywy Siedliskowej będzie chciał przyjechać, spędzić trochę czasu i – w konsekwencji – zostawić swoje pieniądze?

Patrząc na to zagadnienie przez pryzmat wszystkich aktualnych propozycji do sieci, odpowiedź brzmi – nie zawsze. Można z góry założyć, że na pewnych typach obszarów Natura 2000 (np. w przypadku obiektów chroniących zimowiska nietoperzy czy nawet niewielkie płyty muraw kserotermicznych), trudno będzie o rozwój turystyki, nawet jeśli sposób ich ochrony nie będzie ścisły lecz czynny, związany z pewnymi ograniczeniami lub obowiązkami wykonywania pewnych prac. W przypadku wyżej wymienionych obszarów będzie to spowodowane zarówno relatywnie niską atrakcyjnością tych obiektów jako takich dla przeciętnego, potencjalnego turysty (pomijając turystykę kwalifikowaną), jak i wieloma innymi zagadnieniami związanymi z różnorodnością ofert i popytem kształtowanym przez rynek turystyczny (por. Kurzyński i Mielnicka 2002).

Turystyka a plany ochrony

Miejsca i sposoby udostępniania obszarów Natura 2000 dla turystyki będą podobnie jak to ma miejsce w przypadku parków narodowych czy krajobrazowych, określone w planach ochrony. Tak jak w przypadku parków krajobrazowych, rozwój turystyki na obszarach Natura 2000 powinien być zgodny z zasadami zrównoważonego rozwoju, a w jego koncepcji należy uwzględnić gospodarkę rolną, leśną oraz usługi w sferze infrastruktury społecznej i technicznej (por. Baranow-

ska-Janota 2002). Chociaż w odróżnieniu od parków krajobrazowych, zaspokajanie zapotrzebowania mieszkańców miast na tereny posiadające walory istotne dla wypoczynku nie jest bezpośrednim celem powstania obszarów Natura 2000, podobnie jak wzrost aktywności gospodarczej i zwiększenie dochodów społeczności lokalnych poprzez świadczenie usług w sektorze turystyki, to jednak stworzenie możliwości rozwoju tego sektora nawet jako tzw. turystyki zrównoważonej (ang. *sustainable tourism*), powinno zwiększyć akceptację społeczności lokalnej dla idei sieci Natura 2000 (European Commission 2001). Sama koncepcja rozwoju turystyki na obszarach sieci Natura 2000 i zakres ich dostępności turystycznej będą zależę od przedmiotu ochrony oraz szeregu uwarunkowań formalno-prawnych, administracyjnych, zewnętrznych i wewnętrznych.

Rozwój turystyki na obszarach chronionych ma istotny wpływ na rozwój ekonomiczny lokalnej społeczności, jak również proekologiczne ożywienie lokalnej gospodarki. Do form turystyki zrównoważonej, które z powodzeniem mogą rozwijać się na obszarach Natura 2000, należą np. ekoturystyka i agroturystyka. **Ekoturystyka** powinna być ważnym elementem ekorozwoju na wszelkiego rodzaju obszarach chronionych oraz czynnikiem wzrostu ekonomicznego i zdrowotnego poziomu życia mieszkańców danego obszaru. Również **agroturystyka**, ze względu na skalę rozwoju polskiego rolnictwa i jego specyfikę ma szansę szerzej rozwijać się na terenach wiejskich położonych w granicach obszarów Natura 2000. Ponieważ funkcja ochronna obszarów Natura 2000 nakładać będzie pewne ukierunkowania i ograniczenia działalności gospodarczej, rozwój ekoturystyki i agroturystyki może przynieść na tych obszarach istotne korzyści ekonomiczne. Już obecnie wiele gospodarstw ekoturystycznych i agroturystycznych jest usytuowanych w granicach obszarów chronionych. Położenie na terenie chronionym bywa też dodatkowym argumentem przy wyborze miejsca spędzania wolnego czasu dla osób planujących wypoczynek. Pomimo że obszary Natura 2000 nie będą wyłączone z działalności gospodarczej w takim stopniu jak np. parki narodowe, można spodziewać się tu spadku dynamiki rozwoju gospodarczego związanego z ich funkcją ochronną. Równocześnie wspomniane formy turystyki mogą być w skali lokalnej stymulatorem rozwoju i szansą na podniesienie jakości życia.

Merytoryczny zakres ustaleń planu ochrony obszaru Natura 2000 powinien wynikać z koncepcji rozwoju turystyki, uwzględniającej konieczność zachowania walorów przyrodniczych we właściwym stanie ochrony. Uwarunkowania formalno-prawne, wynikające z przepisów prawnych (np. ustawy o ochronie przyrody, ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym, koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju), powinny być tak skonstruowane, aby w sposób zasadniczy determinowały treść ustaleń planu ochrony w zakresie rozwoju turystyki. Precyzyjne i szczegółowe zapisy powinny uchronić przed dowolną

interpretacją przepisów prawnych i próbami ich omijania. Szczególne znaczenie w przypadku obszarów Natura 2000 będą miały wewnętrzne uwarunkowania administracyjne związane z zaleceniami ochronnymi dla zidentyfikowanych w ich granicach siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt oraz ich siedlisk, będących podstawą wyznaczenia danego obszaru.

Zadania do wykonania

Przyroda oczekuje od turysty dobrze pojętej ochrony i szacunku (Kurczewski i Machnik 2002). Zróżnicowanie potrzeb ochronnych obszarów Natura 2000 stwarza wiele możliwości potencjalnych zagrożeń ich funkcji ochronnej. Organizacja ruchu turystycznego jest więc problemem o niebagatelnym znaczeniu. Jakiego rodzaju zasady i kierunki działań odnośnie do funkcji turystycznej winny znaleźć się w ustaleniach planu ochrony obszaru Natura 2000?

Przede wszystkim ważne jest ustalenie zasad udostępniania turystycznego. Będą one zależne głównie od walorów obszaru, zarówno przyrodniczych, mających bezpośredni związek z motywem utworzenia, jak i typowo turystycznych, ważnych dla wypoczynku i rekreacji. Istotne znaczenie dla rozwoju form ruchu turystycznego będzie miało również zapotrzebowanie społeczne, zróżnicowane regionalnie. Ustalenia dotyczące dopuszczalnych form ruchu turystycznego powinny stanowić istotną informację o kierunkach użytkowania i turystycznego zagospodarowania obszaru, znajdując odbicie w strategii rozwoju społeczno-gospodarczego gmin leżących w granicach obszaru Natura 2000 i w planach zagospodarowania przestrzennego. Szczególnie ważne wydaje się dostosowanie strategii rozwoju turystycznego do uwarunkowań przyrodniczych, które w przypadku obszarów Natura 2000 będą mieć decydujący wpływ na przestrzenny zakres turystycznego udostępniania: należy wydzielić strefy użytkowania turystycznego, szczegółowo określić dla nich chłonność turystyczną w odniesieniu do dopuszczalnych form aktywności i te ustalenia uwzględnić w planach zagospodarowania turystycznego poszczególnych obszarów.

Podsumowując, bardzo ważne jest to, aby turystyka nie odbywała się kosztem przyrody, ponieważ byłoby to podcinanie gałęzi, na której turystyka wyrasta, lecz aby rozwijała się w harmonii z nią, zgodnie z koncepcją rozwoju zrównoważonego. Zachowanie walorów przyrodniczych leży w interesie turystyki i na tym założeniu opiera się dynamiczny rozwój pewnych form turystyki, szczególnie ekoturystyki, w ostatnich latach (Kapuściński 2002). Ten rodzaj turystyki może być z pewnością propagowany jako odpowiedni na obszarach Natura 2000, w przeciwieństwie do turystyki masowej, w znacznej mierze zubożonej w aspekcie poznawczym i humanistycznym, a dodatkowo mogącej stanowić zagrożenie dla funkcji ochronnej obszarów Natura 2000.

Jednym z najlepszych sposobów na ochronę zasobów przyrodniczych jest rozwój edukacji ekologicznej i turystyki edukacyjnej w odniesieniu do społeczności lokalnej i zwiedzających (por. Prędko 2002). Wskazane będzie zatem, opracowanie przyrodniczych przewodników dydaktycznych dla SOO i OSO, wyznaczenie szlaków i ścieżek przyrodniczych, wykonanie tablic edukacyjnych w miejscach interesujących ze względu na określone walory przyrodnicze (siedliska i gatunki) oraz prowadzenie szerokiej edukacji przez odpowiednio wykwalifikowanych pracowników organów zarządzających obszarami Natura 2000. Istotnym elementem działań zmierzających do podniesienia świadomości ekologicznej społeczności lokalnych, powinna być **edukacja ekologiczna, prowadzona na różnych poziomach, skierowana do osób mieszkających na terenach włączonych do sieci Natura 2000 oraz w ich sąsiedztwie**. Wzorem niektórych parków narodowych, należy opracować programy edukacyjne dla szkół, wprowadzające tematykę przyrodniczą oraz propagujące zasady zagospodarowania turystycznego.

Piśmiennictwo

- Baranowska-Janota M. 2002. Turystyka w zapisie ustaleń planu ochrony parku krajobrazowego. W: Partyka J. (red.) – Użytkowanie turystyczne parków narodowych: ruch turystyczny – zagospodarowanie – konflikty – zagrożenia. Ojcowski PN, Ojców, ss. 81-90.
- Głowaciński Z. 2001. Ekologiczne podstawy rozwoju turystyki. *Aura* 10: 4-7.
- European Commission 2001. Sustainable tourism and Natura 2000. Guidelines, initiatives and good practices in Europe. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, pp. 1-63.
- Jaroszewicz B., Okołów C. 2002. Turystyka w Białowieskim Parku Narodowym. Szkic historyczny i perspektywy rozwoju. W: Partyka J. (red.) – Użytkowanie turystyczne parków narodowych: ruch turystyczny – zagospodarowanie – konflikty – zagrożenia. Ojcowski PN, Ojców, ss. 165-176.
- Kapuściński R. 2002. Turystyka w parkach narodowych – możliwości ograniczenia. W: Partyka J. (red.) – Użytkowanie turystyczne parków narodowych: ruch turystyczny – zagospodarowanie – konflikty – zagrożenia. Ojcowski PN, Ojców, ss. 677-684.
- Kurczewski R., Machnik A. 2002. Czego chroniona przyroda oczekuje od turysty? W: Partyka J. (red.) – Użytkowanie turystyczne parków narodowych: ruch turystyczny – zagospodarowanie – konflikty – zagrożenia. Ojcowski PN, Ojców, ss. 121-122.
- Kurzyński J., Mielnicka B. 2002. Turystyczna funkcja parków krajobrazowych. W: Partyka J. (red.) – Użytkowanie turystyczne parków narodowych: ruch turystyczny – zagospodarowanie – konflikty – zagrożenia. Ojcowski PN, Ojców, ss. 485-498.
- Mielnicka B. 1991. Ruch turystyczny w polskich parkach narodowych i jego przyrodnicze konsekwencje. *Ochrona Przyrody* 49, 2: 163-174.
- Partyka J. 2002. Turystyka w polskich parkach narodowych. Charakterystyka ogólna. W: Partyka J. (red.) – Użytkowanie turystyczne parków narodowych: ruch turystyczny – zagospodarowanie – konflikty – zagrożenia. Ojcowski PN, Ojców, ss. 143-154.
- Prędko R. 2002. Wpływ ruchu turystycznego na teksturę oraz właściwości wodne gleb w obrębie szlaków pieszych Bieszczadzkiego Parku Narodowego. W: Partyka J. (red.) – Użytkowanie turystyczne parków narodowych: ruch turystyczny – zagospodarowanie – konflikty – zagrożenia. Ojcowski PN, Ojców, ss. 763-770.